

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені Г.С. СКОВОРОДИ

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

МАТЕРІАЛИ

ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ:
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ»

(28 травня 2021 року)

Харків – 2021

*Затверджено Вченою Радою історичного факультету
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди
Протокол № 9 від 26.04. 2021 року*

Українське державотворення: історичний аспект: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Харків, 28 травня 2021 р. – Харків:ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. – 278 с.

Редакційна колегія:

Гончарова О. С., канд. іст. наук, доцент, зав. кафедри історії України
Луценко М. В., канд. іст. наук, доцент кафедри історії України
Єгоршина О. О., ст. лаборант кафедри історії України

Збірник складено з тез доповідей, виголошених 28 травня 2021 р. під час роботи Всеукраїнської наукової конференції «Українське державотворення: історичний аспект». Тематика статей охоплює актуальні проблеми становлення національної державності 1917-1921 рр.; сучасні історіографічні концепції української революції та нові методологічні підходи до вивчення проблем української революції; національно-культурні питання як елемент державної політики доби революції; сучасні підходи до розбудови держави.

Видання розраховане на науковців, студентів, усіх, хто цікавиться історією України.

Тексти подаються в авторській редакції. За достовірність фактів, посилань, приміток, коментарів відповідає автор (автори) публікації.

©Автори публікацій, 2021

© Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди, 2021

ЗМІСТ

Бекецька А. О.	Майдан – бунтолігархів?.....	5
Богдашина О. М.,	М. М. Ковалевський – депутат І Державної Думи	
Кас'яненко Ю. О.	(квітень – липень 1906 р.).....	9
Бондар Н.О.	Історична еволюція концепту суверенітету.....	17
Бутова Є. М.	Здобуття Україною незалежності – одна із головних проблем державотворення.....	22
Водяницька Л. С.	Роль і значення діяльності П. Скоропадського для українського державотворення 1917 – 1921 років.....	27
Воронянський О.В.	Еволюція системи державної влади України в 2004-2019 рр. у контексті конкурентної боротьби ресурсоабезпечених бізнес-груп.....	34
Гончарова О.С.	Етнонаціональна політика більшовиків у 1917- 1921 роках та її реалізація на Харківщині.....	50
Горпинко О. С.	Робота з мемуарами під час вивчення Української революції 1917-1921 років у шкільному курсі історії України.....	60
Губарев І.	Політичні інститути: механізм формування в Україні.....	69
Гуляєва А. В.	Сутність політичних партій та їх роль у політичній системі України.....	73
Десяткова А.	Громадський студентський рух кінця 80-х-90- хроків ХХ ст. у процесі становлення української державності.....	82
Дьякова О. В.	Українське вільне козацтво.....	86
Єрмоленко Н.Г.	Державотворення та боротьба за незалежність України.....	92
Єрохова М.	Початок державотворчих процесів у незалежній Україні.....	95
Жданюк В.	Держава та державний суверенітет.....	98
Зобова А.М.	Антиглобалізм – політичний рух сучасності.....	105
Иофе В. Г.,	Идеологические метания Константина Осипова....	110
Дьякова Е. В.,		
Ковальська В.	Консерватизм як ідеологія державотворення.....	125
Кочеткова А.С.	Бахмутські сторінки біографії Володимира Сосюри (1917 – 1918 роки).....	130
Лапченко А. С.	Суспільно-політичний устрій Української козацько-гетьманської держави Богдана Хмельницького.....	136
Лисюк Н. В.	Художнє осмислення доби Української революції 1917-1921 років у поетичних творах	

Гончарова О.С.,

канд. іст. наук, доцент кафедри історії України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С.Сковороди

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА БІЛЬШОВИКІВ У 1917-1921 РОКАХ ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ НА ХАРКІВЩИНІ

Україна – держава з поліетнічним та полікультурним складом населенням. З огляду на це, головним завданням державної етнополітики є поєднання інтересів титульної нації й іноетнічного населення. Конструктивно розв'язати сучасні міжнаціональні проблеми, спрогнозувати і змодельовати їхній розвиток у майбутньому неможливо без критичного осмислення й узагальнення історичного досвіду впровадження державної політики в цій сфері. Зокрема, велике значення може мати політико-правовий досвід вирішення національних проблем у період Української революції 1917-1921 рр. Творення власної національної держави, що відповідало споконвічним прагненням українського народу, гостро поставило питання про залучення до цього процесу етнічних меншин. Це змусило політичні сили, які вели боротьбу за владу в Україні, в тому числі й більшовиків, запропонувати власні моделі регулювання етнічних процесів. Перетворення міста Харкова в стратегічний пункт поширення більшовиками радянського варіанту державності в Україні, робить доцільним вивчення проблеми на локальному рівні.

З часів проголошення незалежності України національні змагання 1917-1921 рр. стали об'єктом всебічного наукового дослідження. Досить детально вивчені зовнішня і внутрішня політика українських урядів, соціальна і культурна сфера, військове будівництво, шкільна справа тощо. Не позбавлені уваги дослідників і етнополітичні процеси. Вагомий внесок у висвітлення проблеми зробили науковці Інституту політичних і етнонаціональних

досліджень НАН України. З огляду на досліджувану в статті проблему, особливої уваги заслуговує, підготовлена ними, колективна монографія «Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект» [12]. Національна політика більшовиків розглядається у наукових розвідках О. Наймана [11], Л. Рябошапка [19], В. Устименка [22]. Окремі аспекти реалізації етнонаціональної політики більшовиків на Харківщині розкриваються у роботі «Харьков многонациональный» [23]. Не зважаючи на досить ґрунтовне дослідження проблеми, поза увагою вчених залишаються практичні кроки більшовиків по реалізації етнонаціональної політики, що доцільніше за все розглянути на прикладі певного регіону, зокрема Харківщини.

До початку жовтневої революції більшовики керувалися марксистською ідеєю побудови держави на основі диктатури пролетаріату. Кінцевою ж метою визначалась побудова комунізму у всьому світі. Тож домінуючими були інтереси робітничого класу, єдині й однакові для пролетаріату всіх націй. Це ставило в основу національної політики ідеологією інтернаціоналізму та нехтування етнонаціональних цілей та інтересів народів, що населяли колишню Російську імперію. Завоювавши владу в Росії та поставивши за мету поширення в Україні радянської моделі державності більшовики вирішили використати на свою користь рухи етнонаціональних груп як допоміжну силу. Для досягнення цієї мети починають продукуватись законодавчі акти в яких декларується лояльне ставлення до національних меншин та захист їх прав. Зокрема, у Декларації народів Росії, яку Раднарком оголосив 15 листопада 1917 р. гарантувався вільний розвиток національних меншостей і етнографічних груп, які населяють територію Росії [7, с. 34]. Однак, основним лейтмотивом всіх документів залишалась пріоритетність класових цінностей над національними. Це досить добре демонструє прийнята I Всеукраїнським з'їздом рад, що проходив у Харкові 11-12 грудня 1917 р., резолюція «Про самовизначення України». У ній, зокрема, зазначалося: «З'їзд буде вести боротьбу за

самовизначення України в інтересах робітників та селян, за їх домінування, за усунення будь-яких національних обмежень, будь-якої національної ворожнечі й ненависті, за Українську робітничо-селянську республіку, засновану на тісній солідарності трудящих мас України, незалежно від їх національної приналежності, з трудящими масами всієї Росії» [9, с. 52].

Під час першого утвердження радянської влади більшовики намагалися, ймовірно на противагу широкомасштабним діям Центральної Ради в галузі регулювання міжнаціональних відносин, запровадити свої заходи. Наприклад, до таких можна віднести утворення Народного секретаріату міжнаціональних справ. Проте широкої діяльності він не провадив. Це можна пояснити короткою тривалістю перебування більшовиків при владі в Україні та нехтуванням ними інтересів національних меншин, позиція яких у тогочасній військово-політичній ситуації навряд чи змогли вплинути на неї. Як слушно зазначає В. Устименко: «Вони не становили вагомого фактору для більшовицької влади, а все, що не являло собою його і не давало миттєвого результату, в умовах боротьби за владу, відходило на другий план і здебільшого залишалося поза увагою» [22, с. 290].

Недопущення пригнічення національних меншин або обмеження їхньої рівноправності, при збереженні пріоритетності класових інтересів, містить й Конституція УСРР (1919 р.). В ній проголошувалося, «що УСРР, визнаючи рівні права за трудящими незалежно від їх расової та національної приналежності, оголошує встановлення чи допущення будь-яких привілеїв або переваг на цій підставі, а також яке б то не було гноблення національних меншин або обмеження їх рівноправності такими, що суперечать основним законам Республіки» [8, с. 175-176]. Однак, як і раніше, не було створено ні відповідних урядових установ, які б спеціально опікувалися національними меншинами і сприяли втіленню їх прав в життя, ні законодавче закріплених форм правосуб'єктності іноетнічного населення.

Робота з національними меншинами у першій половині 1919 р. провадилась фактично стихійно. На місцях створювались окремі національні комісаріати. Так, при Харківському губвиконкомі з січня 1919 р. діяв комісаріат у єврейських та польських справах [22, с. 292]. Він складався з ряду відділів: соціального забезпечення, культосвітнього та еміграційно-статистичного. Проте робота його була малоефективна через нехтування з боку державно-партійних органів прав національних меншин та відсутність координуючого державного органу. Проте створення всеукраїнського комісаріату національних справ як гаранта захисту інтересів трудящих різних національностей більшовицьким керівництвом не планувалося, а будь які пропозиції щодо його організації блокувались. Ця позиція пояснювалась тим, що діяльність комісаріату національних справ лише дублювала б роботу інших комісаріатів – освіти, соціального забезпечення, внутрішніх справ тощо, і їх паралельне функціонування створювало б зайві складнощі в управлінні та неправомірні витрати державних коштів. З огляду на це Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет пропонував ліквідувати вже існуючі національні комісаріати [4]. Частково це відповідало дійсному стану справ. Тож усередині 1919 р. вони припинили своє існування [12, с. 92].

Після остаточного утвердження радянської влади в Україні найбільш активно робота серед національних меншин велась по партійній лінії, шляхом створення національних секцій при ЦК КП(б)У та її губернських та повітових організаціях. Порядок їх створення та діяльності визначався циркулярним листом ЦК КП(б)У від 28 січня 1920 р. «До всіх парткомів КП(б)У», згідно з яким в місцевостях з більш-менш значним відсотком населення інших національностей, крім російської і української, дозволялося при губкомах партії створювати національні секції на чолі з бюро [12, с. 94]. До їх завдань було віднесено прийом до партії, мобілізація в діючу армію, залучення до радянського будівництва представників етнічних меншин, а також проведення агітаційно-пропагандистської діяльності мовами некорінних національних

груп. Вони сприяли розвитку національних шкіл, клубів, різних культурно-просвітніх установ.

Навесні 1920 р. партійне керівництво вносить корективи у функціонування національних секцій. Квітневий пленум ЦК КП(б)У прийняв рішення про розпуск бюро національних секцій при губкомах і ЦК КП(б)У й організацію натомість національних відділів агітації і пропаганди. В інструкції ЦК КП(б)У на ці відділи покладались такі обов'язки: «а) слідкувати за партійною роботою серед робітників даної національності; б) складати й доповідати комітету про необхідні заходи агітаційного та організаційного характеру з метою посилення роботи серед трудящих мас даної національності; в) турбуватися про видання листівок, брошур, відозв та іншої агітаційної літератури на даній мові; г) брати на себе ініціативу по організації агітаційних мітингів, лекцій та ін. серед робітників даної національності» [6, с. 111-112]. Ніякої самостійності відділи не мали, так як всі заплановані заходи мали пройти затвердження губернського комітету партії або відповідного відділу секретаріату.

У Харківській губернії як складові частини відділу агітації та пропаганди діяли секції: єврейська (Файнер, Фунс, Ліberman) [16, арк. 9]; латишська (Лідак, Нельше, Пуппа); польська (Вальденберг, Тьедор, Шпак) [15, арк. 1]; корейська (Цой, Лі-Сіmun) [18, арк. 16]; литовська [10, с. 9]. Крім цього, при Харківському відділі агітації та пропаганди був відповідальний організатор роботи серед естонців [13, с. 15]. Велика кількість секцій пояснюється строкатим національним складом партійних організацій. Так, серед членів КП(б)У по Харківській губернії в 1920 році українці становили лише 19,7%, а національні меншини: росіяни – 58,7%, євреї – 12,4%, інші – 9,2% [5, с. 25]. Проте, створені у 1920-1921 рр. секції були малочисельними та по суті виконували ті ж завдання, що й секції ЦК. Основними формами їх роботи були: проведення лекцій, вистав, бесід, мітингів-концертів, організованих у клубах, на фабриках та заводах. На них запрошувались як члени партії так і безпартійні особи

відповідних національностей. Секції розповсюджували літературу, періодичні видання, брошури більшовицького змісту.

Всупереч деклараціям про всебічне сприяння різним формам громадських організацій, більшовицький режим відразу повів боротьбу з дійсно національними громадськими об'єднаннями. Об'єктом боротьби партійно-радянського апарату в цей період були сіоністські організації, що мали значне поширення серед харківських євреїв. Це Бунд, Єврейська соціал-демократична робітничка партія Поалей Ціон з їх молодіжними осередками – Євкомолом, Югенд Поалей Ціон, «Гехолуц», головною метою якої була підготовка молоді до еміграції в Палестину, спортивне товариство «Макабі» [11, с. 141-142, 149, 151-152]. Діяльність усіх цих організацій була заборонена, вони діяли нелегально, проводячи активну роботу серед єврейського населення міста. А 57 членів єврейської комуністичної партії Комфарбанд, що утворилась після розколу Бунду й перебувала на близьких ідейно-політичних позиціях з більшовиками, було включено до КП(б)У [2, арк. 83]. Аналогічних утисків зазнали і громадські організації інших національних груп Харківщини.

Тривало очищення національного середовища від й інших «контрреволюційних та буржуазних» організацій. Яскравим прикладом цього може слугувати закриття єврейської общини та інших громадських організацій цієї національності. Ліквідаційна комісія, створена 12 лютого 1920 року відділом управління Губернського революційного комітету у складі Френкеля, Сударського, Мительмана [14, арк. 1], 25 лютого припинила діяльність єврейської общини, майно якої було передано зацікавленим радянським установам: Міськздорову, Міськпродвідділу, єврейській секції Наросвіти, Губробсобезвідділу [17, арк. 3-3(зв)]. Біла заборонена діяльність єврейських клубів «Герцеля» (10 березня), «Калколо» (10 березня), «Гадор-Гацоір» (9 квітня), «Пирхея Гадор гацоір» (9 квітня), «Гадор-Гациор» (9 квітня). За висновком комісії ці клуби були «... буржуазні, національно-шовіністичні організації, що розповсюджують ідеї, які йдуть в розріз з інтересами

робітничого класу» [20, арк. 64]. Так, наприклад, клубу «Герцелія» було інкриміновано намагання сприяти національному, а не класовому розвитку єврейських трудящих. Обмеження вимог при прийомі до клубу лише віком, а не соціальним станом, на думку членів ліквідкому підтверджувало буржуазний характер клубу [3, арк. 17]. Були закриті єврейська дешева їдальня, богадільня, гуртожиток біженців, амбулаторія, товариство допомоги хворим з числа неімущих євреїв «Езрас Хойлім», початкове училище, дитячий садок, бібліотека та музей, які існували за кошти общини. Ліквідовувалось єврейське товариство допомоги біднякам хлібом «Лехем Евенем», яка, як зазначалося у документах комісії «мало на меті шляхом подачок утримати й розширити свій вплив на єврейських бідняків» [23, с. 109].

На противагу ліквідованим установам більшовики починають створювати нові, які мали б сприяти утвердженню їх влади на теренах України. Зокрема це стосується заходів у освітній сфері. Зокрема, у 1918-1921 рр. було зроблено перші кроки у розбудові мережі закладів освіти мовами національних меншин. Поштовхом до їх створення став наказ народного секретаря освіти Української Радянської республіки про відкриття на Україні шкіл всіх національностей від 15 лютого 1918 р. В ньому зазначалося, що «... всі національності мають однакові права. Державна мова касується, кожен має право користуватися тією мовою, яка йому миліша. Усі школи, чи українські, чи російські, чи єврейські повинні відкриватися і продовжувати своє святе діло народної освіти під контролем та керівництвом місцевих рад робітничих, селянських та солдатських депутатів» [9, с. 63]. У місті Харкові було відкрито 4 єврейських школи, в яких на кінець 1920 року навчалось 460 дітей і працювали 42 особи педагогічного персоналу [21, арк. 102], 5 польських із загальним числом учнів 217 осіб, 1 вірменська на 80 учнів [1, арк. 59].

Таким чином, з перших спроб поширення на території України радянської форми державності більшовицьке керівництво змушене було визнати вагому роль національного фактору. Зокрема, рівність всіх громадян України

незалежно від національної ознаки була проголошена Конституцією УСРР 1919 р. Однак це було лише декларацією. Тривала боротьба за встановлення радянської влади відсували питання про становище національних меншин в Україні на чи не останнє місце. Прагнення деяких національних меншин до створення національних урядових органів відхилялися радянською владою. Робота з національними меншинами провадилась здебільшого національними секціями в деяких народних комісаріатах та секціями при комітетах КП(б)У. Аналіз практичних кроків їх роботи на Харківщині демонструє, що вони носили епізодичний, неузгоджений характер. Найбільш результативними виявились кроки щодо налагодження освітніх закладів у яких діти відповідної національності мали змогу отримати освіту рідною мовою.

Література:

1. В армянскую секцию Губнаробраза отчет о 63-й школе. 28 сентября 1921 г. // ДАХО, ф. Р-820, оп. 1, спр. 158., арк. 59.
2. В оргинструкторский отдел Губкома. Доклад о слиянии Бунда с Харьковской организацией КПУ // ДАХО, ф. 1, оп. 1, спр. 655., арк. 83.
3. Заявление правления еврейского народного клуба «Герцлия» // ДАХО, ф. Р-202, оп. 2, спр. 12., арк. 17.
4. Известия ВУЦИК. 1919. 1 апреля.
5. Итоги партийной работы на Украине за 1923 г. Харьков: Пролетарий, 1924. 310 с.
6. Інструкція ЦК КП(б)У про національні відділи агітації й пропаганди при губкомах партії 15 квітня 1920 р. *Український історичний журнал*. 1990. № 6. С. 111-112.
7. Історія Радянської Конституції в декретах і постановах радянського уряду. 1917-1936. К.: Радянське будівництво і право, 1937. 382 с.
8. Історія української Конституції / Упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. К.: Право, 1997. 464 с.

9. Культурне будівництво в Українській РСР 1917-1927: Збірник документів і матеріалів. К.: Наукова думка, 1979. 665 с.
10. Литсекция. *Известия Центрального Комитета Коммунистической Партии (большевиков) Украины*. 1921. № 1. С. 9.
11. Найман О.Я. Еврейські партії та об'єднання на Україні 1917-1925. К.: НАН України, 1998. 198 с.
12. Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект / М. І. Панчук, В. А. Войналович, О. Галенко, М. Генік, Т. Горбань, О. Жерноклєєв, Ю. Зінченко, О. Калакура, В. Котигоренко; ред.: І. Ф. Курас; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. К., 2000. 358 с.
13. Отчет ЦК КП(б)У с декабря 1920 г. по декабрь 1921 г. VI Всеукраинской партконференции. *Известия Центрального Комитета Коммунистической Партии (большевиков) Украины*. 1921. № 9. С. 1-26.
14. Постановление подотдела управления Харьковского Губревкома. 12 февраля 1920 г. // ДАХО, ф. Р-202, оп. 2, спр. 12., арк. 1.
15. Протокол № 2 заседания секретарей Нацменьшинств при Агитпропе Губисполкома. 16.02. 1921 г. // ДАХО, ф. 1, оп. 1, спр. 654., арк. 1.
16. Протокол заседания Губбюро Евсекции 29.08.1921 г. // ДАХО, ф. 1, оп. 1, спр. 654., арк. 9
17. Протокол Межведомственного совещания при ликвидационной комиссии по еврейским делам при отделе управления Харьковского Губревкома от 25 февраля 1920 г. // ДАХО, ф. Р-202, оп. 2, спр. 12., арк. 3-3(зв).
18. Протокол общего собрания корейской секции при Харьковском губкоме 25 июня 1921 г. // ДАХО, ф. 1, оп. 1, спр. 654., арк. 16.
19. Рябошапка Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917-2000). Львів: Львівський національний ун-тет ім. І. Франка, 2001. 482 с.
20. Сводка № 63 информ-инструкторского подотдела управления Харьковского губисполкома на 31 июля 1920 года // ДАХО, ф. Р-203, оп. 1, спр 89., арк. 64.

- 21.Сводка еврейских учреждений Харьковского Губбюро по просвещению. Январь 1921 г. // ДАХО, ф. Р-820, оп. 1, спр. 156., арк. 102.
- 22.Устименко В. Етнонаціональна політика партії більшовиків у 1917-1920 роках. *Студії і історії Української революції 1917-1921 років: на пошану Руслана Яковича Пирога. Збірник наукових праць / Гол. редкол. В. Ф. Верстюк.* К.: Інститут історії України НАН України, 2011. С. 284-307.
- 23.Харьков многонациональный / Кол. Авт. В. М. Духопельников, Л. И. Лойко, С. И. Посохов, Т. В. Арзуманова, Ю. А. Беликов, В. Д. Берлин, И. Г. Мухина. – Х.: Восточно региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2004. – 256 с.